

KONRÁD MIKLÓS¹

Támogatók és vetélytársak. *A Magyar-Zsidó Szemle* helye a neológ felekezeti közéletben

A zsidó felekezeti sajtó a magyarországi zsidóság modern kori történetének alapvető forrása. Emancipáció, recepció, vallási reform, neológ–ortodox szakadás, magyarosodás, hitközségek története, felekezeti intézmények, asszimiláció, antiszemitizmus, cionizmus, zsidó identitás ...: nincs a honi zsidóság életének olyan területe, amelynek ismeretéhez a zsidó sajtótermékek ne szolgálnának kimeríthetetlen, máig csak kis részben kiaknázott információkkal.

Ehhez képest meglepő, hogy a történészek keveset foglalkoztak a magyarországi zsidó sajtó történetével, és még kevesebbet az egyes sajtóorgánumok felekezeti háttérrel, intézményi kötődéseivel.² Hogy egy adott lap milyen irányzatot képviselt, ez legtöbbször már a beköszöntő cikkből kiderült, de hogy a zsidó felekezeten és társadalmon belül mely szervezethez kötődött – ha kötődött –, mely szervezet érdekeit képviselte, kitől kapott esetleg anyagi támogatást, e

¹ A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: konrad.miklos@btk.mta.hu

² Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom..., i. m., 1911, 101–103.; Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története..., i. m., 1970, 185–202.; Silber, Michael: The Historical Experience of German Jewry..., i. m., 1987, 127–129.; Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok..., i. m., 1993; Komlós Aladár: A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége..., i. m., 1997; Pietsch, Walter: Reform és ortodoxia..., i. m., 1998, 106–115.; Bányai Viktória: A magyar zsidó sajtó..., i. m., 2000; Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 187–224., különösen 191–194.; Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó..., i. m., 2013, 196–206. A témában megjelent legátfogóbb, a zsidó lapok, így a *Magyar-Zsidó Szemle* intézményi kötődéseire is röviden rávilágító tanulmány Prepuk Anikónak köszönhető. Lásd Prepuk Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei..., i. m., 2010, 311–328.

kérdés – a tanügyi szaklapok, illetve az egyes hitközségek hivatalos orgánumainak evidens kivételével – gyakran homályban maradt. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy körvonalazzuk az 1884-től 1948-ig megjelenő *Magyar-Zsidó Szemlének* a „kongresszusi” – a következőkben az egyszerűség kedvéért *neológ* – közéleten belül elfoglalt helyét és kötődéseit, kapcsolatát a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájával, viszonyát a Pesti Izraelita Hitközséggel és az 1882 óta megjelenő *Egyenlőség* című hetilappal. A *Magyar-Zsidó Szemlének* döntően az 1890-ig tartó első, Bacher Vilmos és Bánóczi József szerkesztésével fémjelzett korszakára szorítkozunk, ezen belül is az ebben a korszakban évente tízszer megjelenő lap felekezeti-politikai törekvéseire. A *Szemlének* a zsidó vallásról és a zsidók történetéről kirajzolódó teológiai és ideológiai felfogása, a modern zsidó identitásról vallott nézeteinek a korabeli neológ diskurzusban való elhelyezése nem képezik e tanulmány tárgyát.

Az *Egyenlőség* szerkesztését apjától 1915-ben átvevő Szabolcsi Lajos (1889–1943)³ memoárjában azt állította, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* és az *Egyenlőség*, pontosabban a *Szemlét* szócsöveként használó Országos Iroda és az *Egyenlőség* mögött álló Pesti Izraelita Hitközség (a továbbiakban: PIH) között ádáz küzdelem folyt a neológ zsidóságon belüli vezérszerep kivívásáért. Véleményünk szerint azonban a két lap és a két szervezet közötti szembenállás nem tekinthető a korabeli neológ felekezeti közélet meghatározó tényezőjének. Egyrészt, mert a frontvonalak eleve nem voltak egyértelműek. Másrészt, mert a *Magyar-Zsidó Szemle* és az *Egyenlőség* között kétségtelenül fennálló vetélkedés magától gerjesztette az ellentéteket, amelyek részben nem tartalmi nézeteltérésből fakadtak, hanem csupán e vetélytársi viszony eredményeként éleződtek ki. Az egyetlen valóban érdemi különbség, az antiszemitizmussal szembeni fellépés, illetve a felekezeti érdekérvényesítés kívánatosnak és célravezetőnek tartott módját illető nézetkülönbség nem az Országos Iroda álláspontját képviselő *Magyar-Zsidó Szemle*, illetve a PIH törekvéseit támogató *Egyenlőség* között húzódott, hanem az *Egyenlőség* gárdáját állította szembe mindenki mással.

³ Az *Egyenlőséget* 1882 novemberében Bogdányi Mór hírlapíró alapította. A lap szerkesztését 1886 novemberében Fekete Adolf pár hetes interregnuma után Szabolcsi Miksa vette át. 1915-ben bekövetkezett halálát követően fia, Szabolcsi Lajos szerkesztette a hetilapot annak 1938 decemberében történt betiltásáig.

Kötődések és vetélytársak

A *Magyar-Zsidó Szemle* alapító szerkesztőinek személye révén az első kötődés nyilvánvaló: Bacher Vilmos (1850–1913) és Bánóczi József (1849–1926) mindketten a neológia tudományos fellelőgárájában, az 1877-ben létrejött Országos Rabbiképző Intézetben oktattak, a Talmud-tudós és orientalista Bacher az intézet felső tanfolyamán, az irodalomtörténész és műfordító Bánóczi a gimnázium felső négy osztályának megfelelő öt éves alsó tanfolyamon.⁴

A 19. század elején Németországban született *Wissenschaft des Judentums* magyar nyelvű meghonosítója, a magyar zsidóság egyetlen tudományos folyóirata esetében e kapcsolat nem meglepő, másrészt nem is történelmetten volna. A szerkesztők beköszöntő cikke azonban arra is fényt vet, hogy céljuk nem merült ki a zsidó tudományok öncélú művelésében. A tudomány a folyóirat tárgya volt, de egyben nyíltan vallott ideológiai eszköze is. Az olvasók támogatását kérő bevezető cikkükben a szerkesztők három célt tűztek maguk elé. A „magyar nyelven megszólaló” zsidó tudomány „közérthető módon való művelése és terjesztése” révén meg kívánták ismertetni a zsidó vallást és irodalmat az ország „más vallású” lakosaival. „Mi nem a megismeréstől tartunk, hanem a félreismeréstől”, írták a szerkesztők, e kijelentéssel implicite hangot adva meggyőződésüknek, hogy ismeretterjesztő, felvilágosító tevékenységük hatékony fegyverként szolgálhat az előítéletek és az antiszemitizmus leküzdésében.⁵ E célhoz aligha szükségeltetik magyarázat. A *Magyar-Zsidó Szemle* az 1870-es évek végétől látványosan erősödő, a tisztaeszlári vérvád 1882 tavaszi kirobbanásával országos méretű válsággá vált antiszemitizmus idején született. A Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával vádolt zsidók 1883. augusztus 3-án történt felmentésével a vérvád jogilag nyugvópontonra jutott, de a felmentést követő hónapokban országszerte antiszemita zavargások törtek ki. Istóczy Győző és Simonyi Iván vezetésével október 6-án megalakult az Országos Antiszemita Párt. 1884 elején az ország parlamenti választások előtt

⁴ Bacher Vilmos haláláig a Rabbiképzőben oktatott, 1907-től igazgatóként. Bánóczi József 1893-ig tanított az intézetben, ezután élete végéig az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatójaként működött.

⁵ A szerkesztők: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 1.

állt, a júniusban tartott országgyűlési választásokon az Antiszemita Párt 16 mandátumot szerzett.⁶

A zsidó tudomány terjesztésével Bacher és Bánóczi második célként a zsidó vallás és irodalom ismeretének a hitsorsosaik körében szerintük „hihetetlen” mértékű hanyatlását kívánták megfékezni, mely „hanyatlással”, vélekedtek a szerkesztők, „karöltve jár felekezeti érdekeink elhanyagolása, a közömbösség és részvétlenség minden iránt, mi azelőtt a zsidóság egységét dokumentálta”.⁷ Hosszas magyarázkodást e cél sem igényel. Az 1867-es emancipációt követő másfél évtizedet minden korabeli megfigyelő és későbbi visszaemlékezés szerint a magyarosodó–akkulturálódó zsidó polgárság rohamos szekularizációja, a felekezeti, hitközségi ügyek iránti közönye, a hitközségek által az elemi és középiskolai tanulóknak elvileg biztosítandó vallásoktatás nagymérvű elhanyagolása jellemezte.⁸

A beköszöntő cikkben megfogalmazott harmadik cél kilógott a sorból. Itt már nem tudományról esett szó, hanem a zsidó felekezet jogi helyzetéről, felekezetpolitikáról. A hitközségek zilált állapotáért felelős felekezeti „szervezetlenség”, jelentették ki a szerkesztők, „gyökeres orvoslás”-t kívánt, a folyóirat „egyik főcélja ez orvoslást lehetőleg előmozdítani”.⁹ A „szervezetlenség” az izraelita vallásfelekezet belső önkormányzati jogának, az autonómiának a hiányára utalt. Felekezeti autonómia híján, amellyel a katolikus egyház kivételével az összes bevett keresztény vallás rendelkezett, a zsidó hitközségek ki voltak téve a belső ügyeikbe való beavatkozásra jogosult Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM), illetve a helyi hatóságok kénye-kedvének. Az autonómiával bíró keresztény felekezetek saját ügyeik felett maguk rendelkeztek, a zsidó felekezet ügyeiben rendeleti úton a VKM rendelkezett.¹⁰ Az

⁶ Lásd Kubinszky Judit: A politikai antiszemitizmus Magyarországon..., i. m., 1976; Kövér György: A tisztaeszlári dráma..., i. m., 2011.

⁷ A szerkesztők: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 1.

⁸ Lásd Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl..., i. m., 2014, 214., és az ott megadott irodalmat.

⁹ A szerkesztők: Olvasóinkhoz, In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 2.

¹⁰ Hogy csak néhány példát említsünk: minden újonnan megalakuló izraelita hitközségnek be kellett nyújtania alapszabályát a VKM-hez, amely ennek jóváhagyását megtagadhatta. A már fennálló hitközségeknek alapszabályaik legapróbb módosítását is jóvá kellett hagyatniuk, amint hogy a minisztériummal a zsidó felekezeti iskoláknak is jóvá kellett hagyatniuk minden új tankönyvüket,

autonómia hiánya a neológ-ortodox intézményes szakadás közvetlen eredménye volt, mely szakadás egyben e belső önkormányzat kivívásának legfőbb gátját képezte.¹¹

A beköszöntő cikk alapján elmondható: a *Magyar-Zsidó Szemle* szerkesztői a *Wissenschaft des Judentums* hű követőinek mutatkoztak. Amiként a *Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden* nevű társaságot 1819-ben megalapító Leopold Zunz (1794–1886) és társai, úgy Bacher és Bánóczi is bíztak a zsidó tudomány művelésének a keresztények körében előítéleteszlató, a zsidók körében identitáserősítő képességében.¹² Hogy e bizakodásra a német példa nemigen adott okot, láthatóan nem rendítette meg hitüket.

A cikkből, bár csak burkoltan, de az is kiderül, hogy a szerkesztők a *Szemlé*nek milyen szerepet és helyet szántak a neológ közéletben. Írásukat a szerzők annak a kijelentésével kezdték, hogy folyóiratuk „nem valamely meglevővel” kívánt „versenyezni”, hanem „hiányt pótolni” akart: közlőnyt adni a sajtóorgánumot nélkülöző „zsidóságnak”.¹³ Míg az első megjegyzést nem lehet másként értelmezni, mint az *Egyenlőségre* való utalást, az *Egyenlőség* létét lényegében ignoráló második megjegyzés arra utal, hogy folyóiratukat a szerkesztők nem csupán az *Egyenlőséggel* szemben, hanem annak helyében, vagy legalábbis afölött helyezték el. A folyóirat felekezeti-politikai törekvései terén ennek elméletileg egy konkrét akadály volt. Szemben az *Egyenlőséggel*, amely létrejötte után egy hónappal letette a politikai hírlapírásra feljogosító kauciót,¹⁴ a *Magyar-Zsidó Szemle* ezt nem fizette le, vagyis elvileg nem írhatott politikai tárgyú

még a vallásoktatásra szánt tankönyveket is. Zsidó tanítót zsidó hitközségi iskolába csak a közigazgatási hatósági kiküldött jelenlétében lehetett választani.

¹¹ A autonómiáról általában l. Gergely Jenő: Egyházi autonómiák..., i. m., 2004, 297–338. A zsidó felekezeti autonómia kérdésének összefoglaló bemutatására l. *Az izraelita községkerületi elnökök [...] Gróf Apponyi Albert M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez benyújtott emlékirata*. Budapest, A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906.; Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 204–209.

¹² A németországi *Wissenschaft des Judentums* képviselőinek e kettős törekvéséről lásd Meyer, Michael A.: The Emergence of Jewish Historiography..., i. m., 2001, 44–63.; Meyer, Michael A.: Jewish Scholarship and Jewish Identity..., i. m., 2001, 127–143.; Meyer, Michael A.: In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, i. m., 2004, 105–119.; Brenner, Michael: Prophets of the Past..., i. m., 2010, 27–30.

¹³ A szerkesztők: Olvasóinkhoz, In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 1.

¹⁴ Előfizetőinkhez! In: *Egyenlőség*, 1882. december 24. 10.

cikkeket. Ez az akadály azonban csak elméleti síkon állt fenn. Amiként más, azonos helyzetben levő korabeli folyóiratok, a *Szemle* úgy politizált, hogy az adott cikk elején kijelentette, hogy nem teszi azt.¹⁵

Arról azonban, hogy a Rabbiképző Intézet támogatásán túl ki állt a folyóirat mögött, a beköszöntő cikk semmilyen információt nem nyújtott. A források mindazonáltal egyértelművé teszik: felekezeti-politikai tekintetben a *Magyar-Zsidó Szemle* a neológ Országos Iroda szócsöveként működött.

Mielőbb tovább mennénk, pár szóban be kell mutatnunk az Országos Irodát. Az 1868–69-es zsidó Egyetemes Gyűlésen elfogadott és Ferenc József által 1869. június 14-én szentesített, ám az ortodoxok kiválása folytán csak a kongresszusi hitközségekre vonatkozó szabályzat értelmében az ország izraelita hitközségeit 26 községkerületre osztották fel. (A 26 kerületből csak 22 jött létre, az ortodoxia uralta keleti megyékben négy községkerület soha nem alakult meg.) A községkerületek előjárásai által három évre választott kerületi elnököknek évente egyszer kellett összegyűlniük Pesten, mely éves gyűlésen maguk közül megválasztották az 1871. április 26-án felállított Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának elnökét. Az Irodának az Izraelita Iskolaalap kamataiból fedezett költségvetését a kerületi elnökök által háromévente egybehívandó egyetemes gyűlésnek jóvá kellett hagynia, e jóváhagyás nélkül az Iroda semmilyen kiadást nem eszközölhetett. Idáig a szabályzat. A gyakorlatban az 1870-es évek elején történt megalakulásukat követően a községkerületek 1892-ig nem gyűltek össze, a VKM pedig az egyetemes gyűlést nem volt hajlandó összehívni, így korszakunkban a neológ szervezet nemcsak csonkán, de – a VKM hallgatolagos beleegyezésével, illetve döntése eredményeképpen – jogellenesen is működött, hiszen az Iroda költségvetésének a jóváhagyása, illetve a kerületi elnökök és az Iroda elnökének újraválasztása mindvégig elmaradt. Ami témánk szempontjából a legfontosabb: az Országos Iroda feladatköre eredetileg tisztán adminisztratív jelleget öltött, a hitközségek, illetve a községkerületek és a kormányzat közötti közvetítésre korlátozódott. Az évtizedek folyamán azonban, és bár jogosítványa erre nem volt, az Országos Iroda a neológ zsidóság központi képviselési szervévé, a zsidó hitközségeket érintő ügyekben a VKM és a Belügyminisztéri-

¹⁵ Az országházból. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 577. A folyóirat leggyakrabban még ennyi erőfeszítést sem tett.

um elsődleges tanácsadójává, sőt több ízben a kormányzati rendeletek kezdeményezőjévé, vagyis a neológ közélet egyik legfontosabb szereplőjévé nőtte ki magát. Az Országos Iroda 1871-től 1904-ig regnáló első elnöke, a Rabbiképző vezérőlbizottságának elnöki posztját is betöltő Schweiger Márton (1834–1905) terménynagykereskedő a tényleges irányítást átengedte az Iroda titkárának, Simon József (1844–1915) ügyvédnek. Simon József 1879-ben gyakornokként maga mellé vette az ekkor még csak első éves joghallgató Mezey Ferencet (1860–1927), aki Simon József egyre gyakoribb betegeskedése miatt már az 1880-as években jelentős befolyással bírt az Iroda vezetésében, noha hivatalosan csak 1891-től állt ennek alkalmazásában.¹⁶

A *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda kapcsolatára visszatérve, ennek időrendben első bizonyítéka az Iroda által az ország neológ hitközségeinek előjáróságaihoz 1885. november 20-án intézett körlevél, amely arra kérte a vezetőségeket, hogy fizessenek elő „a felekezet támogatására teljes mértékben érdemes”, a hitközségeket érintő összes minisztériumi rendelet közlése révén számukra „műlhatalanul” szükséges és a „keresztény körökben” elért hatása révén „a zsidóságnak megbecsülhetlen szolgálatot” tevő *Magyar-Zsidó Szemlére*, sőt, azt körükben „lehetőleg még terjesztetni s mások által is támogatatni” szíveskedjenek.¹⁷ A *Szemle* kötődése az Országos Irodához a folyóiratnak felekezetpolitikai kérdésekben hamar hangadójává váló Mezey Ferenc személyében is megnyilvánult. A korábban pár cikket az *Egyenlőségben* is közlő Mezey Ferenc 1886-tól a folyóirat rendszeres szerzője, a társadalmi rovatot már feltehetően 1887-től ő vezette, 1891 és 1895 között Blau Lajos mellett a lap társzerkesztőjeként működött. A *Szemlében* kifejtett nézetei rendre

¹⁶ Lásd *A magyar és erdélyhoni izraelitáknak 1868–69-dik évi egyetemes gyűlésén alkotott szabályzatok és hozott határozatok*. Hiteles kiadás. Pest, Pesti Könyvnyomda-Résztvény-Társulat, 1869.; A VI. izr. községkerület alakuló gyűlése. In: *Egyenlőség*, 1892. május 6., melléklet, 1–8; Komáromi Sándor: Schweiger Márton. In: *Egyenlőség*, 1906. január 7. 1–2.; Richtmann Mózes: Schweiger Márton..., i. m., 1906, 286–292.; Simon József dr. In: *Egyenlőség*, 1915. január 17. 7–9.; Eisler Mátyás: Simon József..., i. m., 1916, 226–237.; Groszmann Zsigmond: Schweiger Márton..., i. m., 1927, 227–230.; Endrei Simon Henrik: Simon József..., i. m., 1927, 230–234.; Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 165–223.; Katzburg, Nathaniel: Problems of Organization..., i. m., 1988, 267–268.

¹⁷ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, XVI-A: MIOI, 1885, T.80.64 – e.h.

visszaköszöntek az Országos Irodának az illetékes minisztériumhoz benyújtott memorandumaiban.¹⁸ Bánóczi Józsefnek egy 1910-ben, Bacher Vilmos 60-ik születésnapja alkalmából írt cikkéből kiderül továbbá, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* közvetlenül az Országos Iroda titkára, Simon József kezdeményezésére jött létre. 1883 őszén Simon József rendkívüli értekezletre hívta össze a Rabbiképző tanári karát, ott előadta „egy alapítandó zsidó folyóirat szükségét”. A tanári kar a lapalapítást helyeselte, de a szerkesztésre „a maga összességében” nem vállalkozott. „Hogy történt, hogy nem”, emlékezett vissza Bánóczi, „minden előre való közös megállapodás nélkül Bacher Vilmos és én – nem tudom már, fölhívásra vagy önként – kötélnék állottunk.” Bacher és Bánóczi megállapodtak a folyóirat nevében, összeállították a rovatokat, számba vették a lehetséges munkatársakat, majd megírták a lap programadó cikkét, amelyet jóváhagyás végett bemutatnak Simon Józsefnek, aki „nagyon meg volt vele elégedve s egy szó változtatás nélkül helybenhagyta”.¹⁹

Visszaemlékezésében Bánóczi arra nem tért ki, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda milyen viszonyban állt az *Egyenlőséggel*, illetve a PIH-hel, a neológ közéleten belül mondhatni természetes vetélytársaival. E kérdésről a *Szemle*ben vagy annak szerkesztői tollából más lapokban megjelent későbbi emlékezések szintén hallgattak. Az *Egyenlőség*, illetve annak utolsó szerkesztője beszédesebbnek mutatkozott. Az 1927-ben elhunyt Mezey Ferenc pályafutását bemutató névtelen nekrológiájában az *Egyenlőség* az 1880-as évek neológ közéletét két táborra osztotta. A korszak ábrázolásban az Országos Iroda a neológ zsidóság felett „rideg és megfellebbezhetetlen” hatalomként lebegő közeg gyanánt jelent meg, a *Magyar-Zsidó Szemle* pedig, mint ennek hivatalos orgánuma. Övék volt a hatalom és a tekintély, velük szemben a Szabolcsi Miksa (1857–1915) által 1886-ban átvett, a kezdetekben még szerény *Egyenlőség* a hatalmasok egyeduralmát kikezdő, óvatosságukkal ellentétben ifjonti hevülettől buzgó, és a magyar zsidó közéletben eddig ismeretlen hangvételével „a »hivatalos« zsidó köröket megdöbentő” új nemzedéket képviselte.²⁰

¹⁸ Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 181.

¹⁹ Bánóczi József: Bacher Vilmos és a M.–Zsidó Szemle. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1910. 173.

²⁰ Mezey Ferenc küzdelmes élete. In: *Egyenlőség*, 1927. július 9. 3.

Az *Egyenlőség* 1938 végi betiltásával lapjától megfosztott Szabolcsi Lajos 1940–1942 között papírra vetett memoárjában a neológ közéletet összetettebb, de nem kevésbé mereven elkülönülő, sőt, egymással élesen szembenálló frontvonalak mentén ábrázolta. A „Wahrmann–Goldziher rezsim”, írta Szabolcsi Lajos, vagyis a PIH elnöki posztját 1883 novemberében elvállaló Wahrmann Mór (1832–1892), a neves magánbankár és Magyarország első zsidó vallású országgyűlési képviselője, valamint a PIH titkára, az orientalistaként már ekkor nemzetközi hírnévvel rendelkező Goldziher Ignác (1850–1921), „egyedül akart uralkodni Eszlár után, és nem kért az Országos Iroda gyámkodásából. A pesti hitközség a magyar neológ zsidóság: ez volt a jelszó. És minthogy az *Egyenlőség* már kezdettől fogva anyagi kapcsolatban állt a hitközséggel, hasábjain csakhamar megindult a támadás és a kritika az Országos Iroda ellen. [...] Simon József replikázott – nem volt lapja, hát körlevelekkel, röpiratokkal. Simon is diktátor természet volt, Wahrmann is az. A felekezet két diktátort nem bírt el. Wahrmannak a fiatal Goldziher teljes erővel segített. Simon is magához vett egy fiatal erőt a folytonos küzdelemhez, a Nyírségből származó dr. Mezey Ferenc ügyvédet, kinek rendkívül éles tolla volt. Minthogy az *Egyenlőség* a hitközség szócsöve volt, az Országos Iroda új felekezeti lapot indított Magyar Zsidó Szemle címmel, ahol Mezey szikrázó írásai Wahrmann és Goldziher ellen megjelentek.”²¹

Allításait az 1889-ben született Szabolcsi Lajos legfeljebb másodkézből, apja, Szabolcsi Miksa elbeszéléséből vehette. Helyzetleírásában mindenesetre a *Magyar-Zsidó Szemlét* nem csupán az *Egyenlőség* vetélytársaként, hanem ellenfeleként, az Országos Iroda és az *Egyenlőség* által támogatott PIH uralmi harcának részeseként ábrázolta. Amint ezt az alábbiakban kimutatjuk, a viszonyok ennél kuszábbnak és összetettebbnek mutatkoztak.

A Magyar-Zsidó Szemle és a Pesti Izraelita Hitközség

A Szemle és a PIH viszonyának rövid áttekintését egy cáfolattal kell kezdenünk. A folyóiratban Mezey Ferencnek Wahrmann Mór és Goldziher Ignác ellen intézett „szikrázó” írásait hiába keressük – ilyen egyetlen egy sem jelent meg. Goldziher Ignác viszont saját

²¹ Szabolcsi Lajos: Két emberöltő..., i. m., 1993, 42–43.

nevéen, illetve Ungár Izsák álnéven több cikket is közölt a *Szemlében* – valójában a folyóiratban publikált összes írása a lap ezen első korszakában, a Bacher és Bánóczy szerkesztette évfolyamokban látott napvilágot.²² Goldziher mellett a PIH más vezetői is írtak a lapba, amelynek legelső száma – a szerkesztők bevezető sorait követően – Kohn Sámuel, a PIH főabbijának pár hónappal később megjelent monográfiájából vett, az úgynevezett kazár elméletet bemutató fejezetével nyitott.²³ Hogy a személyi viszonyok terén mutatkozó átfedéseket folytassuk: a PIH 1886-ban Bacher Vilmost nevezte ki az újjászervezett Talmud-tóra intézetének igazgatójává, az Országos Irodában díjtalanul végzett munkája mellett Mezey Ferenc 1889-től a PIH-hel szoros kapcsolatban álló pesti Chevra Kadisa titkáráként és ügyészeként kereste a kenyerét, míg az Országos Irodát hivatalosan vezető Schweiger Márton a PIH oktatási ügyosztályának előljárójaként (elnökeként) a pesti hitközségben is vezető szerepet játszott.

Az *Egyenlőség* és a PIH versus a *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda éles szembeállításának az is ellentmond, hogy a pesti neológ hitközség a *Szemlének* nagyobb anyagi támogatást nyújtott, mint az *Egyenlőségnek*: az előbbi évi 200, az utóbbi évente 100 forint szubvenciót kapott.²⁴

Hogy a pesti hitközség, illetve intézményeinek vezetősége a *Szemlét* mindazonáltal mégsem viselte a szívén, ez apró gesztusokból, mellőzésekben valóban kiderül. 1886-ban a lap sértődötten rótta fel a PIH-hez kötődő Pesti Izraelita Nőegyletnek, hogy a frissen megjelent éves jelentéséhez, amelyet a nőegylet minden lapnak megküldött, „csak a M-Zs. Szemlének nem volt szerencséje”, majd dacosan hozzátette: nem bánja különösebben, „hogy a pesti zsidó nőegylet nem méltóztatik a M. Zs. Sz. meglétéről tudomást venni”.²⁵

A *Szemle* és a PIH között az 1880-as években dokumentálható egyetlen nyílt összetűzés mindazonáltal ékes példája annak, hogy az Országos Iroda és a PIH merev szembeállítása torz képet nyújt a

²² Galambos Ferenc: A Magyar-Zsidó Szemle írói és írásai..., i. m., 1957, 34, 78.

²³ Kohn Sámuel: A honfoglaló magyarok és a zsidók. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 3–10. A cikk Kohn Sámuel *A zsidók története Magyarországon* címmel 1884-ben megjelent könyve második fejezetének pár helyen rövidített, lábjegyzetek nélküli változata.

²⁴ Bedi Miksa: Hitközségi költségvetések. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1889. 311.

²⁵ A pesti zsidó nőegylet. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 707.

neológ közéletben uralkodó összetett viszonyrendszerről. A *Magyar-Zsidó Szemle* egy 1889 tavaszán megjelent, a PIH 1888. évi működését bemutató cikkében több vádat fogalmazott meg a pesti hitközség két hitoktatója ellen.²⁶ A cikk megjelenése után a PIH vizsgálatot indított, a vádak alaptalannak bizonyultak.²⁷ Az *Egyenlőség* kis oldalvágása után, amelyben azon értetlenkedett, hogy a PIH alkalmazásában is álló Bacher milyen elgondolásból szellőztethette meg e vádakát a nélkül, hogy előzőleg házon belül igyekezett volna utána járni a dolognak,²⁸ Schweiger Márton egy levelet intézett a szerkesztőségnek. Az Országos Iroda elnöke e levelében „a pesti izr. hitközség oktat. ügyoszt. előljárója” minőségében tiltakozott a „kósza mende-mondákon” alapuló vádakát közlő lap méltánytalan eljárásával szemben, majd levelét azon reménye kifejezésével zárta, „hogy ezentúl a hitközség ellen intézett épp úgy gúnyos mint alptalan támadásoknak nem nyitja meg a folyóirat hasábjait”. A levélhez fűzött megjegyzésükben a szerkesztők az ügyet ezzel elintézettnek tekintették, azt viszont nem értették, hogy Schweiger mire vélte megjegyzését, miszerint a *Szemle* rendszeresen támadta a pesti hitközséget. A szerkesztők felsorolták az összes lap- és oldalszámot, ahol említést tettek a PIH-ról, melynek működése ellen összesen négy esetben emeltek mérsékelt, konkrét ügyekre vonatkozó kifogást.²⁹ Ami e kis affér kapcsán számunkra tanulságos: Schweiger Márton ebben az esetben tehát a PIH nevében bírálta az általa vezetett Országos Iroda érdekeit képviselő *Magyar-Zsidó Szemlét*...

Lehetséges, persze, hogy a nyilvánosság előtt lefolyt efféle apró vitákon túl a *Magyar-Zsidó Szemle* mögött álló Országos Iroda és a PIH között a háttérben eltökélt küzdelem folyt a neológ zsidóság vezető szerepéért, de ez szerintünk erősen kétséges. A PIH részéről ennek inkább az ellenkezője mutatható ki, nevezetesen a Wahrmann Mór vezette hitközség konzekvens ódzkodása attól, hogy szorosan vett kompetenciája körén túllépve a neológ zsidóság politikai vezéréként lépjen fel. Amikor a hitközség 1885-ös közgyűlésén Kármán Mór (1843–1915) pedagógus azt követelte a vezetőségtől, hogy

²⁶ Beledi Miksa: Hitközségi költségvetések. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1889. 242–243. A szerző a Rabbiképző növendéke volt.

²⁷ –r –l.: Alptalan vádak. In: *Egyenlőség*, 1889. április 14. 11–12.

²⁸ Uo.

²⁹ Lásd például Barna Jónásnak a PIH tanügyi politikáját is bíráló cikkét. Barna Jónás: Reflexiók. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 298.

„minden tevékenységnél az országos szempont lebegjen az előljárá-ság szemei előtt.”, Wahrmann Mór kijelentette: „ő nem az ország valamennyi hitközségének előljárója, hanem csak a budapesti hitkö-zségnek, ennek folytán csak ennek keretén belül ismerheti el az álta-la elvégzendő kötelességeket”.³⁰

A két szervezet eltérő jellegéből kifolyólag küzdelemről valójá-ban nem is igen lehetett szó. A VKM hivatalos partneréül az Iroda szolgált, nem a PIH. Az ország neológ hitközségeire viszont az Iroda semmilyen tényleges nyomást nem gyakorolhatott. Persze a PIH sem, de befolyása összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az Országos Irodáé. A felekezet belügyeiben Magyarország messze legnagyobb, a honi zsidó gazdasági, politikai és kulturális elit jelen-tős részét tagjai között tudható hitközségének a támogatása nélkül semmilyen országos kezdeményezés nem juthatott dűlőre. E tekin-tetben a kormány által az Izraelita Iskolaalap kamataiból fedezett (csekély) költségvetéssel, összesen két gépirónővel működő Orszá-gos Iroda és a PIH össze sem vethető.³¹

A két szervezet közötti küzdelemről végül már csak azért sem le-het beszélni, mert különösebb nézeteltérés nem is állt fenn közöttük. Ez annyiban nem meglepő, hogy ha az Iroda tényleges irányítását Schweiger Márton át is engedte Simon Józsefnek és Mezey Ferenc-nek, a főnök mégiscsak ő volt, márpedig Schweiger és a PIH vezető-sége egyazon közeghez, a neológ zsidó establishment szűk csoport-jához tartoztak. E nézetazonosság nemcsak a felekezet belügyeiben, így például a neológ szervezet belső egyensúlyát potenciálisan ve-szélyeztető radikális zsidó reformtársulatokkal szembeni közös fellé-pésükben nyilvánult meg,³² hanem – és még inkább – megmutatko-zott az antiszemitizmussal szemben a tiszzaeszlári vérvád idején tanú-sított roppant visszafogott magatartásukban. „Bár a helyzet megkí-vánta volna”, írta Nathaniel Katzburg e válságos időszak kapcsán, „az Országos Iroda nem folytatott közéleti vagy tájékoztató tevé-kenységet a rágalмakkal szemben, megelégedett azzal, hogy jogi védelemről gondoskodik”, vagyis felkérte Eötvös Károlyt, hogy

³⁰ A budapesti izr. hitközség közgyűlése. In: *Egyenlőség*, 1885. március 1. 5.

³¹ Az iroda anyagi viszonyairól lásd Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 219.

³² Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl..., i. m., 2014, 367–370.

vállalja el a védelem vezetését.³³ Ami a PIH-et illeti, 1882-ben a hitközség rabbija, Kayserling Mayer (1829–1905) kiadott ugyan egy rörlapot annak bizonyítására, hogy a zsidó vallás határozottan elítéli az uzsorát,³⁴ majd 1884-ben a hitközség rabbisága a Rabbiképző tanári karával együtt kibocsátott egy közös nyilatkozatot, amelyben kimutatta, hogy Zimándy Ignác (1831–1901) antiszemita párti képviselőnek a Talmudból vett és a várvádat igazoló idézetei mind hamisak.³⁵ De a hitközség, mint olyan, a küzdőtérre nyilvánosan nem állt ki, a „zsidókérdésről” folyó közéleti vitákba nem folyt bele, a politikai antiszemitizmus ellen, akárcsak az Országos Iroda, nyilvánosan nem lépett fel.

A Magyar-Zsidó Szemle és az Egyenlőség

Szerkesztőik és szerzőik hírneve és tehetsége folytán a politikai és társadalmi hetilapként 1882 novemberében indult *Egyenlőség* és az 1884 elejétől megjelenő tudományos *Magyar-Zsidó Szemle* egyaránt kiemelkedett a korszak gyér számú felekezeti sajtóorgánumai közül. A két lap között valamilyen szintű rivalizálás elkerülhetetlen volt. Korszakunkban ez részben apró szurkálódásokban mutatkozott meg, kezdve mindjárt a *Szemle* fentebb bemutatott beköszöntő cikkével, amely némi önellentmondással először leszögezte, hogy nem kíván versenyezni „valamely meglevővel”, majd magát a zsidóság hiánypótló orgánumaként bemutatva e „melevő” póré létét is ignorálta. A fricska érdekessége, hogy cikküknek legalább is egy részét a szerkesztők már folyóiratuk megjelenése előtt elküldték az *Egyenlőség*nek, amely a *Szemle* eljövendő megjelenését beharangozó pár soros, a szerkesztőket méltató hírében röviden idézett is belőle.³⁶

³³ Nathaniel Katzburg: Fejezetek az újkori zsidó történelemből..., i. m., 1999, 131. E kezdeményezésen túl az Iroda nemhogy nem lépett a nyilvánosság elé, de az ország zsidó lakosait kifejezetten passzivitásra intette. Lásd Maislis Mór: A szövetkezet ügyében. In: *Egyenlőség*, 1883. augusztus 12. 2.; Klein Gyula – Rosenthál Ferencz: Válasz. In: *Egyenlőség*, 1883. augusztus 12. 4–5.

³⁴ Kayserling M.: *Az uzsora és a zsidóság*. Budapest, Wodianer F., 1882. Németül: Kayserling, M.: *Der Wucher und das Judentum*. Budapest, Wodianer F., 1883.

³⁵ Nyilatkozat Zimándy ellen. In: *Egyenlőség*, 1884. október 26. 7.

³⁶ „Magyar Zsidó Szemle. Ilyen czímen fog megjelenni minden hó elején egy irodalmi munka, melynek célja főleg »a zsidó tudományok közérthető módon való művelése«. E szemle szerkesztői Bánóczy [sic!] József és Bacher Vilmos,

A szurka-piszkát az *Egyenlőség* 1886 novemberében viszonzta, örömet fejezvé ki, hogy a közel egy éve fennálló *Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja* megjelenésének köszönhetően „a magyar-zsidó érdekeknek már két folyóiratuk is van”, mármint az említett lap és az *Egyenlőség*.³⁷ „Kíváncsiak vagyunk, miért nincs t. kollegáinknak tudomásuk rólunk akkor is, a mikor nem szerkesztő-olló, hanem csak író toll van a kezökben?”, reagált epésen a *Magyar-Zsidó Szemle*, amely szerint az *Egyenlőség* saját cikkeihez nem restellte olykor felhasználni a tudományos lap közleményeit.³⁸

Az efféle kölcsönös kedveskedések mellett az *Egyenlőség* azonban olykor méltatta a „minden tekintetben jelesen szerkesztett” *Szemlét*.³⁹ Az efféle nobilis gesztust az idő haladtával annál is inkább megengedhette magának, hogy az 1890-es évek elejére nyilvánvalóvá vált: olvasottság tekintetében a vezető pozíció immár őt illette meg. Alapításakor a *Magyar-Zsidó Szemlének* 626 előfizetője volt.⁴⁰ További számadattal nem rendelkezünk, de annyi biztosan kijelenthető: az évek során az előfizetők száma nem nőtt, valószínűleg inkább csökkent. Egy Eisler Mátyáshoz 1888. március 17-én intézett levélben Bánóczi József keserűen panaszkodott: „A zsidók nem vesznek se német, se magyar könyvet – pláne, ha héber a tárgyuk. Zsidó érzés kevés van, zsidó érdeklődés még kevesebb, zsidó műveltség meg épen 0. [...] Én akárhányszor dühös vagyok magamra, hogy a Szemlével föl nem hagyok. Nincs, édes Eisler, az ilyenekben köszönet.”⁴¹ Bánóczi és Bacher folyamatosan küzdöttek az előfizetőkért, a lap több ízben közel járt ahhoz, hogy végleg megszűnjön.⁴² Az olvasókhoz 1890 végén intézett búcsúzójukban a szerkesztők

két előnyösen ismert tanár, kik közül az egyik – Bánóczi [sic!] – már több becses dolgozattal gazdagította a magyar irodalmat.” *Magyar Zsidó Szemle*. In: *Egyenlőség*, 1884. január 13. 7.

³⁷ Stein Lajos: A zsidóság a világirodalomban. In: *Egyenlőség*, 1886. november 7. 3. Az 1885 decemberétől megjelenő *Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja* öt hónappal később, 1887 áprilisában megszűnt. Ha csak a magyar nyelvű felekezeti lapokat nézzük, az *Egyenlőség* a *Szemle* mellett a *Hitközségi Hivatalnok* és az *Izraelita Tanügyi Értesítő* című lapokról is megfeledezett.

³⁸ Kollegáink. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 709–710.

³⁹ [Szabolcsi Miksa:] Szerkesztői üzenetek. Ruben. In: *Egyenlőség*, 1887. január 2. 10.

⁴⁰ Bánóczi József: Bacher Vilmos és a M.–Zsidó Szemle..., i. m., 1910, 173.

⁴¹ Eisler Mátyás: Bánóczi József, a levélíró művész..., i. m., 1930, 48.

⁴² Benoschofsky Ilona: Bánóczi József – levelezése tükrében..., i. m., 1978, 33.

nem rejtették véka alá csalódottságukat: az „erkölcsi sikerrel szemben aránytalanul csekély folyóiratunk külső sikere: a *Magyar-Zsidó Szemle* elterjedtsége nem felel meg munkatársai komoly buzgalmának és az általa képviselt érdekek fontosságának”.⁴³ Ami az *Egyenlőséget* illeti, amikor Szabolcsi Miksa 1886 novemberében Schlenker Salamon nyomdásztól 45 (!) forintért megvette a hetilapot és átvette annak szerkesztését, a tiszaezlári per végtárgyalása idején 6000 példányban elkelt lapnak saját (későbbi) bevallása szerint már csak 123, fia memoárja szerint 93 előfizetője volt.⁴⁴ Az új gárda agitálásának köszönhetően a példányszám ekkortól folyamatosan emelkedett: az *Egyenlőséget* az 1880-as, '90-es évek fordulóján eltérő források szerint 800, illetve 1000 példányban nyomták hetenként,⁴⁵ ami persze még távol volt a 1915-ben elért 2500 példánytól,⁴⁶ de a *Magyar-Zsidó Szemle* példányszámát már minden bizonnyal meghaladta.

A *Magyar-Zsidó Szemlének*, írta 1889 elején Szabolcsi Miksa egy szerkesztői üzenetben, „szemet szúr, [...] hogy a közönség által kedvelt s napról-napra jobban terjedő felekezeti lap áll fenn ő mellette, a vaskalapos mellett”.⁴⁷ Az oldalvágásokon kívül az *Egyenlőség* javára alakuló vetélkedés óhatatlanul gerjesztette az értelmetlen vitákat, vagyis az olyan összetűzéseket, amelyekben az egymással szembeesőülők alapjában véve egyetértettek. A két lap között 1887-ben a zsidó vallású országgyűlési képviselők kapcsán kibontakozó vita ennek eklatáns példája. Az év elején az *Egyenlőség* egy indulatos vezércikkben ostorozta a zsidó vallású képviselőket, amiért nem reagáltak keresztény képviselőtársaik vallásukat és felekezetüket támadó beszédeire.⁴⁸ Az *Egyenlőség*ben nem ez volt az első, és messze nem az utolsó cikk, amely a zsidó képviselőket hevesen

⁴³ Bacher Vilmos és Bánóczy József: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890. 577.

⁴⁴ [Szabolcsi Miksa:] Meturgeman. Szerkesztői üzenetek. Id. dr. G. I. Budapest. In: *Egyenlőség*, 1899. december 31. 5; Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő...*, i. m., 1993, 40, 50.

⁴⁵ Uo., 55. Mezey Ferenc küzdelmes élete..., i. m., 1927, 3.

⁴⁶ Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő...*, i. m., 1993, 181.

⁴⁷ [Szabolcsi Miksa:] Szerkesztői üzenetek. Dr. P. S. úrnak, Budapest. In: *Egyenlőség*, 1889. január 13. 12.

⁴⁸ Sturm Albert: A zsidók és a költségvetési vita. In: *Egyenlőség*, 1887. január 30. 1.

bírálta passzivitásuk miatt.⁴⁹ Pár hónappal ezután a *Szemlében* Mezey Ferenc is közölt egy hasonló tárgyú és irányú cikket – mire az *Egyenlőség* a zsidó képviselők védelmére kelve rátámadt Mezey Ferencre... A személyeskedéstől sem mentes vita értelmetlenül folydogált – hiszen azon túl, hogy az *Egyenlőség* ekkor védelmébe vette a máskor általa is bírált képviselőket, a lényegyet tekintve a két lap szerzői azonos álláspontot képviseltek: nüánsznvi eltérésektől eltekintve együttesen vallották, hogy a zsidó vallású képviselőknek nemcsak joguk van hozzá, de morális kötelességük is, hogy védelmükbe vegyék felekezetüket és képviseljék annak – valójában nem is partikuláris, hiszen a szabadelvűség általános érdekeivel egybevágó – érdekeit.⁵⁰

Amit e vita kapcsán írtunk, általánosságban is áll: a rivalizáláson túl a két lap azonos felekezetpolitikai célokat tűzött maga elé. A *Szemle* beköszöntő cikkében megfogalmazott céljait – küzdelem az antiszemitizmus ellen, illetve az autonómia kivívásáért – az *Egyenlőség* is osztotta. Bár ez nem tartozik tanulmányunk témájához, megjegyzendő továbbá, hogy a neológ zsidók identitásának megerősítését mindkét lap szintűgy elsőrendű feladatának tekintette.

Tény, hogy a zsidó felekezet 1895-ben törvénybe foglalt recepciójáért, vagyis bevett vallásnak minősítéséért folytatott küzdelemben az *Egyenlőség* köré tömörült ifjak játszották a vezető szerepet, de a recepciót konzekvensen először nem a hetilap, hanem a *Magyar-Zsidó Szemle*, pontosabban annak hasábjain 1887-ben Mezey Ferenc szorgalmazta. Ekkor még az *Egyenlőség* volt az, amely e küzdelmet hiábavalónak, mert a célt elérhetetlennek vélte.⁵¹ Amikor pedig az

⁴⁹ Lásd például Acsády Ignác: Mezei Ernő interpellációja. In: *Egyenlőség*, 1882. november 19. 3–4.; H-i.: A zsidó felekezetű képviselők. In: *Egyenlőség*, 1884. december 28. 6.; Vázsonyi Vilmos: Szapáry Gyula gróf és a zsidók. In: *Egyenlőség*, 1891. augusztus 21. 1–3.; Veridicus: Még egyszer a zsidó képviselők. In: *Egyenlőség*, 1907. január 27. 1–2.; Zsidó képviselők. In: *Egyenlőség*, 1908. november 29. 5–6.; K. S. [Komáromi Sándor]: Hiába bujkálnak. In: *Egyenlőség*, 1909. március 14. 7–8.

⁵⁰ Mezey Ferencz: Választások után. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 419–426.; Veridicus: Szelid polémiák. In: *Egyenlőség*, 1887. szeptember 18. 1–2.; [Ullmann Sándor]: Zsidó képviselőinkről. In: *Egyenlőség*, 1887. szeptember 25. 1–3.; Mezey Ferencz: Szelid polémiák. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 486–493.

⁵¹ Mezey Ferencz: Szelid polémiák, i. m., 1887, 486–493.; A „szelid polémiák” folytatása és vége. Crescendo. In: *Egyenlőség*, 1887. október 9. 2–4.; Mezey Ferencz: A zsidó vallásfelekezet recepciója. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887.

Egyenlőség 1891 végén megindította országos mozgalmát a recepcióért, a neológ zsidóságon belül a legfőbb ellenállást nem a *Szemle*, hanem a PIH vezetősége, és különösen a hitközség elnöke, Wahrmann Mór tanúsította. Miután az *Egyenlőség* főszerkesztője, Szabolcsi Miksa és Vázsonyi Vilmos (1868–1926) köré tömörült ifjak 1892 elején lefegyverezték a PIH ellenállását, a recepció kivívásáért alakult végrehajtó bizottságnak Mezey Ferenc volt az egyik jegyzője, a bizottságban Schweiger Mór és Simon József is helyet foglalt.⁵²

Elitpolitizálás versus tömegmozgalom

Felekezeti politikai tekintetben a neológ közéleten belül az egyetlen tényleges különbség a felekezeti érdekérvényesítés módjában mutatkozott meg, vagyis nem a célokban, hanem a fegyvernemben. Az *Egyenlőség* alakulásától fogva a közvéleményhez kívánt szólni, tömegmozgalmakban gondolkodott. A tiszaezlári vérvád kirobbanása után a hetilap hónapokon át kampányolt egy, az antiszemitizmus ellen a nyilvánosság előtt küzdő országos szervezet létesítése érdekében. A végül meg sem alakult *Országos zsidó-magyar szövetkezet* az Országos Iroda kezdetektől fogva élesen ellenezte, kiváltva ezzel az Irodát meghunyászkodással vádoló *Egyenlőség* ismételt és dühödt támadását.⁵³ Az Országos Iroda valószínűleg éppen e belső harcból okulva kezdeményezte a *Magyar-Zsidó Szemle* létrejöttét,

556–564.; Ullmann Sándor: A zsidó vallásfelekezet recepciója. In: *Egyenlőség*, 1887. november 20. 1–3.; Mezey Ferenc: A zsidó vallásfelekezet recepciója. (Megint polémia.) In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 614–620.

⁵² A végrehajtó bizottság. In: *Egyenlőség*, 1892. január 22. melléklet, 1–3. A recepció körül a neológ zsidóságon belüli vitákról általában lásd Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 208–221. Wahrmann Mórról lásd Konrád Miklós: Wahrmann Mór és gyermekei..., i. m., 2012, 441–468.

⁵³ Acsády Ignác: Országos zsidó-magyar szövetkezet. In: *Egyenlőség*, 1883. március 4. 1–2.; Acsády Ignác: A szövetkezet ügyében. In: *Egyenlőség*, 1883. március 25. 1–2.; Acsády Ignác: A szövetkezetről. In: *Egyenlőség*, 1883. április 1. 1–2.; Az országos szövetkezet alapszabály-tervezete. In: *Egyenlőség*, 1883. április 8. 5–8.; Acsády Ignác: A szövetkezet ügye. In: *Egyenlőség*, 1883. április 22. 8–9. Maislis Mór: A szövetkezet ügyében..., i. m., 1883, 1–2. Az alapszabálytervezetben az egyesület már *Országos magyar-zsidó szövetkezet* néven szerepelt.

hogy az *Egyenlőség*gel szemben ő is rendelkezzen a maga sajtóorgánumával.

A társadalmi mozgalmakban hívó *Egyenlőség*gel ellentétben a *Magyar-Zsidó Szemle* a tudomány felvilágosító erejében bízott, ami a dolog természetéből kifolyólag elitorientált hozzáállást jelentett. Az antiszemita országgyűlési képviselők azzal vádolták a zsidókat, hogy nincs „kátéjuk”, mivel titkolják vallásuk nyilván rémséges hitvallását? Válaszképpen Bacher Vilmos – névtelenül – leköszölte az 16. század óta megjelent zsidó káték hosszú sorát.⁵⁴

Az érdekérvényesítés célravezetőnek vélt módszerét illető ellentét legnyilvánvalóbban az *Egyenlőség* által megindított recepciós mozgalom idején mutatkozott meg, vagyis abban az időszakban, amikor a *Szemlé*t már nem Bacher és Bánóczi, hanem Blau Lajos és Mezey Ferenc szerkesztették. Csakhogy itt az egyik oldalon egyedül az *Egyenlőség* állt. A hetilap sikerrel mobilizálta az ország – nem csupán neológ – zsidóságát, az 1892-es országgyűlési választások előtt arra szólítva a zsidó lakosságot és a hitközségeket, hogy nyíltan hangoztassák, miszerint csak olyan képviselőjelöltre fognak szavazni, aki a zsidó vallás recepcióját felvette programjába. Az *Egyenlőség*gel szemben a kormányzatnak kellemetlenséget okozni nem kívánó neológ establishment, a PIH és az az Országos Iroda egyaránt jóval óvatosabbnak mutatkozott. Amikor a *Magyar-Zsidó Szemlé*ben Mezey Ferenc burkoltan elhibázottnak vélte, hogy a zsidók választói minőségükben a recepció melletti fogadalmat kérjenek a képviselőjelöltektől, ez utóbbiak álláspontját képviselte. Életrajzírója kifejezésével élve a zsidó felekezet recepcióját Mezey Ferenc „legális úton”, vagyis a neológ establishment már fennálló intézményei, az Országos Iroda és az Izraelita Községkerületek vezetőinek közbenjárása révén kívánta elérni.⁵⁵ A neológ establishment a hagyományos zsidó politizálás, a *shtadlanut* modernizált változatában gondolkodott,⁵⁶ a

⁵⁴ [Bacher Vilmos:] Zsidó káték. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 107–114. A cikk szerzőségét felfedi Bánóczi József: Bacher Vilmos és a M.-Zsidó Szemle..., i. m., 1910, 175.

⁵⁵ Mezey Ferencz: Felekezeti mozgalmak. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1892, 92–112.; Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája, i. m., 1929, 189.; Az *Egyenlőség* mozgalmáról lásd: Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 208–221.; Prepuk Anikó: *Egy felekezeti mozgalom kezdetei*..., i. m., 2005, 185–209.

⁵⁶ A *shtadlanut* politizálás válfajairól lásd: Lederhendler, Elie: The Road to Modern Jewish Politics..., i. m., 1989, 19–21.

politikai elittel folytatott személyes, kulisszák mögötti tárgyalásban bízott. Az *Egyenlőség* ezzel szemben a zsidó tömegek nyomásgyakorló erejére apellál, a felekezeti érdekképviselést a nagy nyilvánosság előtt vállaló politizálásban hitt. Bár történetünket itt lezárjuk, érdemes megjegyezni: annak ellenére, hogy a siker ez esetben nem maradt el, stratégiájával az *Egyenlőség* később is egyedül maradt.

Ami már 1890 végén, a Bacher–Bánóczi szerkesztőpáros lemondásakor is nyilvánvaló volt, az 1895-re, a recepció kivívásának éveére végleg egyértelművé vált: a neológ zsidóság lapja nem a *Magyar-Zsidó Szemle*, hanem az *Egyenlőség* lett. Az 1890-ig évente tízszer, majd 1896-ig havonta megjelenő Szemle 1896-tól negyedéves, bár nem kizárólag, de immár elsősorban tudományos folyóirattá vált.

Felhasznált irodalom

Bányai Viktória: *A magyar zsidó sajtó előzményei és kezdetei (1868-ig)*. Elhangzott: Magyar zsidó sajtótörténeti konferencia, Budapest, 2000. május 14.

(<http://www.hebraisztika.hu/attachments/00000125.pdf>)

Benoschofsky Ilona: Bánóczi József – levelezése tükrében. In: Scheiber Sándor (szerk.): *Évkönyv. 1977/78*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselése, 1978. 18–48.

Brenner, Michael: *Prophets of the Past: Interpreters of Jewish History*. Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2010.

Eisler Mátyás: Simon József. (1845–1915). In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1916*. Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1916. 226–237.

Eisler Mátyás: Bánóczi József, a levélíró művész. In: Szemere Samu (szerk.): *Évkönyv. 1930*. Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1930. 36–79.

Endrei Simon Henrik: Simon József (1844–1914). In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1927, 230–234.

Galambos Ferenc: *A Magyar-Zsidó Szemle írói és írásai 1884–1948*. [Budapest, OSZK,] 1957.

- Gergely Jenő: Egyházi autonómiák Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. In: *Történelmi Szemle*, 2004, 3–4. szám, 297–338.
- Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom bibliográfiai összeállítása. In: *Egyenlőség*, 1911. június 1., 101–103.
- Groszmann Zsigmond: Schweiger Márton. 1834–1905. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1927, 227–230.
- Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története. In: Moshe Carmilly-Weinberger (szerk.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve. Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvár*. New York, Memorial Foundation of Jewish Culture, 1970, 185–202.
- Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1929, 165–223.
- Katzburg, Nathaniel: Problems of Organization within the Hungarian-Jewish Community during the Inter-War Period. In: Robert Dán (ed.): *Occident and Orient: A Tribute to the Memory of Alexander Scheiber*. Budapest – Leiden, Akadémiai Kiadó – E. J. Brill, 1988, 261–272.
- Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999.
- Komlós Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. In: Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig*. I-II. köt. Budapest, Múlt és Jövő, 1997, I. köt.
- Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Apsztróf Kiadó, 2013, 196–206.
- Konrád Miklós: Wahrmann Mór és gyermekei. Adalék a dualizmus kori zsidó nagypolgárság történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. 2012, 3. szám, 441–468.

Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.

Kövér György: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris, 2011.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

Lederhendler, Elie: *The Road to Modern Jewish Politics: Political Tradition and Political Reconstruction in the Jewish Community of Tsarist Russia*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1989.

Meyer, Michael A.: The Emergence of Jewish Historiography: Motives and Motifs. In: Michael A. Meyer: *Judaism within Modernity: Essays on Jewish History and Religion*. Detroit, Wayne State University Press, 2001, 44–63.

Meyer, Michael A.: Jewish Scholarship and Jewish Identity: Their Historical Relationship in Modern Germany, In: Michael A. Meyer: *Judaism within Modernity: Essays on Jewish History and Religion*. Detroit, Wayne State University Press, 2001, 127–143.

Meyer, Michael A.: Two Persistent Tensions within *Wissenschaft Des Judentums*. In: *Modern Judaism*, 2004, 2. szám, 105–119.

Pietsch, Walter: Reform és ortodoxia. A németországi zsidó sajtó befolyása a magyar zsidóság belső fejlődésére az 1848–1849-es forradalom idején. In: *Múlt és Jövő*, Új folyam, 1998, 1. szám, 106–115.

Prepuk Anikó: Egy felekezeti mozgalom kezdetei: a vidéki zsidóság részvétele az izraelita vallás recepciójáért indított mozgalomban. In: *Néprajzi látóhatár*, 2005. 3–4. szám, 185–209.

Prepuk Anikó: A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában. In: *Budapesti Negyed*, 2008, 2. szám, 187–224.

Prepuk Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei Magyarországon, In: Papp Imre – Angi János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv*

iff. *Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2010, 311–328.

Richtmann Mózes: Schweiger Márton. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1906*. Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1906, 286–292.

Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. A szerző hagyatékából sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

Silber, Michael: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: Jacob Katz (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model*. New Brunswick – Oxford, Transaction Books, 1987, 107–157.

Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.